

Topografii ale trecutului: structurarea și restructurarea conștiinței istorice românești prin manualele naționale de istorie¹

Mihai Stelian Rusu*

Universitatea Babeș-Bolyai

Abstract: *Starting from the assumption that the social management of historical time is a powerful tool in the political definition of reality, this paper analyzes how the history of the Romanian people has been periodized through the course of time. The central argument states that the partitioning system used to periodize the past harbors a hidden agenda, or a particular ideological „implicature”, that can be brought to light by analyzing the temporal watersheds selected as defining moments in the history of that community. The paper analyzes the social logic of periodization operating within the Romania national history textbooks, revealing how socio-political conditions determine the temporal structuring of the past. Moreover, it shows how social change, and especially the change of the socio-political regime, leads to a revertebration of the past’s symbolic backbone. Dramatic social and political change results in reconfiguring the formal structure of the collective consciousness concerning the past, within which specific events of Romanian history acquire their meaning. In conclusion, the study shows that, although resorting to a system of periodization is indeed a cognitive prerequisite for understanding the past, the reality of the past does not come with an already-there articular structure, so that „carving the (past’s) reality at its joints”, as Plato put it, is not a possibility.*

Keywords: collective memory, periodization of history, Romanian history, sociology of memory, politics of memory.

Cuvinte-cheie: memorie colectivă, periodizarea istoriei, istoria României, sociologia memoriei, politicile memoriei.

Introducere

Instabilitatea notorie a memoriei oficiale pe termen lung este surprinsă magistral în gluma care circula clandestin în societatea sovietică, potrivit căreia „nimic nu este mai imprevizibil decât trecutul Rusiei” (Wertsch, 2004, 77). Construcția și destrucția trecutului în funcție de imperatiivele politice ale zilei sunt limpede detec-

tabile în modificările, extirpările și adăugirile efectuate în rescrierea succesivă a *Marii Enciclopedii Sovietice*, depozitarea cunoașterii oficiale a U.R.S.S. Trecutul, de parte de a fi un simplu domeniu de studiu rezervat profesioniștilor, este un amplu rezervor de resurse simbolice și sursă a autorității politice. Tocmai de aceea, organizarea și structurarea trecutului este o operațiune decisivă a programului mult mai

* Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, B-dul 21 Dec. 1989 Nr. 128, Cluj-Napoca 400604. E-mail: mihai.rusu@ubbcluj.ro; rusumihai.stelian@yahoo.com.

cuprinzător de „management politic al realității” (Howard, 1986, 25) prin care ordinea socială este menținută și consolidată. Controlul social al trecutului se dovedește a fi, așadar, hotărâtor în legitimarea prezentului. Cunoașterea modului în care trecutul este transformat în armătura simbolică a ordinii sociale prezente deschide calea înspre înțelegerea a ceea ce Talcott Parsons (1951, 23) a considerat a fi nodul gordian al teoriei sociale: „problema hobbesiană a ordinii” (cum este ordinea socială posibilă?).

Articolul de față încearcă să completeze tabloul studiilor dedicate constituirii conștiinței istorice românești existente în literatura de specialitate, analize care în marea lor majoritate sunt orientate tematic și focalizate pe evenimente specifice. În schimb, prezentul studiu propune o abordare structuralistă, focalizată pe identificarea *logicii sociale a periodizării* folosite în structurarea trecutului românesc, din care vor fi degajate și analizate *implicațiile ideologice* ale acesteia. Istoriografia românească nu a codificat trecutul național într-un echivalent autohton al *Marii Enciclopedii Sovietice*, ale cărei ediții succesive să ilustreze registrul schimbărilor dictate din necesități de ordin politic. Totuși, manualele școlare de istorie națională stau mărturie a gradului în care fiecare regim socio-politic a colonizat trecutul punându-l în slujba agendei politice a timpului. Studiul de față realizează o analiză de conținut asupra unui eșantion de manuale școlare de istorie, urmărind modul în care conștiința istorică românească a fost structurată, destructurată și restructurată în ultimul secol și jumătate. În prima parte a lucrării este desfășurat cadrul teoretic care ghidează analiza, insistându-se asupra funcției ideologice a cunoașterii istorice de „semnificare socială a timpului” (Zamfir, 2005, 236) prin periodizarea trecutului. Aceasta este urmată de analiza de conținut, în care sunt cercetate în ordine cronologică sistemele de periodizare care, succesiv, au configurat și

reconfigurat conștiința istorică românească. Studiul contrastează diferențele în structurarea trecutului survenite în istoriografia românească, începând cu Școala Latinistă, trecând prin concepția critică a istoriografiei interbelice, apoi prin faza anti-naționalistă a primei perioade comuniste, metamorfozată ulterior într-una național-comunistă, analiza sfârșind cu modificările aduse de perioada postcomunistă. Rezultatele studiului coroborează asumțiile teoretice, ilustrând cum conjunctura socio-politică determină restructurarea majoră a trecutului. Astfel, cunoscând condițiile politice, trecutul își pierde din proverbiala lui impredictibilitate.

Poetica științei sociale. Metafora ca dispozitiv euristic

Metafora, ca specie a analogiei, este responsabilă de producerea unora dintre cele mai spectaculoase efecte poetice. Construcțiile estetico-literare sunt, în mare parte, dependente de metaforizare pentru livrarea mesajului și captarea interesului publicului cititor. Însă metaforizarea nu este proprietatea exclusivă a operelor literare. La rândul lor, științele sociale capitalizează conceptual metafore și analogii, utilizând aceste procedee literare nu ca figuri de stil cu efecte estetice, ci ca dispozitive euristice cu efecte epistemice. Faimoase sunt „mâna invizibilă” a pieței pentru a cărei „mână liberă” a militat atât de ardent Adam Smith, „cușca de fier” a birocrăției despre care a avertizat Max Weber, sau „viața ca scenă” prin care Erving Goffman a teatralizat metaforic societatea. Dincolo de efectul incontestabil stilistic al acestor sintagme, marele lor merit rezidă în faptul că reușesc să ilumineze înțelegerea unor fenomene de o înaltă complexitate printr-o parcimonie extremă de cuvinte. Introducerea unor astfel de formule metaforice în discursul științific este

justificată nu doar pe criteriile estetice, ci mai ales prin prisma faptului că reprezintă instrumente conceptuale utile în facilitarea înțelegerii unor aspecte complicate ale realității sociale prin raportarea lor analogică la aspecte familiare. Metaforele conceptuale, spre deosebire de metaforele stilistice, își justifică existența nu pe criteriile estetice, ci ca unele analitice mobilizate în scopul teoretizării realității socioumane.

Istoria, ca demers științific de cunoaștere a trecutului (*historia rerum gestarum*), a făcut și ea obiectul unor analogii interesante, unele dintre cele mai sugestive fiind de ordin geodezic. John L. Gaddis (2002), de pildă, vorbește despre istorie ca metodă de „cartografiere a trecutului”. Recursul la metafore de inspirație geodezică are o îndelungată tradiție și în sociologia memoriei. În fapt, însăși primul studiu dedicat memoriei colective, semnat de Maurice Halbwachs (1992) în 1941, s-a numit *La topographie légendaire des Evangiles en Terre sainte. Etude de mémoire collective*. Titluri de monografii precum *The Topography of Remembrance* (Jonker, 1995) sau *A Topography of Memory* (Engelhardt, 2002) semnaleză tentația metaforică de a conceptualiza memoria colectivă ca spațiu simbolic ce poate fi cartografiat sociologic. Pașii cei mai hotărâți în sensul concretizării metaforei geodezice într-un cadru analitic coerent au fost făcuți de Eviatar Zerubavel (1997, 1) în cartea sa intitulată *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*, în care sunt așezate fundamentele teoretice pentru realizarea a ceea ce autorul numește a fi o „topografie socio-mentală a trecutului”. Obiectivul acestui program epistemic rezidă în determinarea tiparelor structurale potrivit cărora trecutul istoric este înregistrat, clasificat și organizat în conștiința colectivă a colectivităților sociale. Topografierea sociologică a trecutului presupune identificarea „structurilor socio-mnemonică convenționale” (Zerubavel, 1997, 14) care

funcționează ca principii organizatoare ale memoriei colective.

Lucrarea de față, situându-se în prelungirea acestui fir al tradiției sociologice, analizează modul în care memoria istorică românească a fost topografiată în manualele de istorie națională. Asumția de fundal pe care se bazează demersul nostru analitic este că modul în care trecutul colectiv este periodizat, precum și evoluția în timp a cadrajelor temporale, are consecințe socio-politice de prim ordin: periodizarea trecutului, prin stabilirea de praguri temporale de maximă încărcătură simbolică în desfășurarea timpului istoric, reflectă valorile, idealurile și aspirațiile regimului curent. Trecutul, secvenționat în deplină consonanță cu imperatiile agendei politice contemporane, este astfel instrumentalizat pentru a consolida ordinea socială consacrată.

Topografia structurală a trecutului: considerații teoretice asupra periodizării istoriei

Periodizarea timpului istoric, i.e. segmentarea fluxului continuu al istoriei în epoci distincte prin introducerea unor borne temporale separatoare, poate fi înțeleasă ca o formă de categorizare. Ca proces cognitiv, categorizarea constă în decuparea mentală a realității în entități distincte și ordonarea entităților rezultante în clase de obiecte similare. Categorizarea cognitivă este o operațiune atât de bazală în funcționarea minții, încât pentru unii cognitiști devine foarte tentantă echivalarea cogniției cu categorizarea. Stevan Harnad (2005, 19), spre exemplu, o spune sentențios: „A cunoaște înseamnă a categoriza: cogniția este categorizare”. Chiar dacă o astfel de reducere este neîndoiește exagerată, cu greu poate fi minimalizat rolul categorizării în procesul gândirii. Categorizarea rămâne cu certitudine o necesitate cognitivă fără de care lumea nu ar putea fi înțeleasă. Ca

specie a categorizării, periodizarea timpului istoric este la fel de necesară pentru înțelegerea trecutului: „gândirea umană nu se poate abține de la a divide procesul istoric în perioade delimitate” (Gurevich citat de Grinin, 2007, 76). Dacă periodizarea este o formă specifică de categorizare aplicată cunoașterii istorice, atunci aceasta moștenește întregul pachet de dificultăți filosofice asociate procesului de categorizare. Printre acestea, cea mai formidabilă problemă rămâne cea a gradului de corespondență dintre categorii și realitate. Filosofului Wilfrid Sellars (1997) [1956] îi revine meritul de a fi elaborat ceea ce a numit „mitul datului” (*the myth of the given*), prin care a atacat concepția potrivit căreia sistemul de categorii în care ne organizăm cunoașterea realității ar corespunde felului în care este organizată realitatea *per se*. Realitatea nu se imprimă asupra cogniției, ci cogniția este cea care impune o structură asupra realității. Ca atare, realitatea nu este „dată” minții. Asupra aceluiași punct a insistat William James (1907) cu jumătate de secol în urmă, când sublinia faptul că realitatea nu este niciodată oglindită în conștiință fără ca imaginile reflectate să nu fie colorate de interese, aspirații sau dorințe. James afirmă că „realitatea «independentă» de gândirea umană pare a fi un lucru foarte greu de găsit. [...] am putea spune că oriunde o găsim, a fost deja falsificată” (James, 1907, 248-249; subl. în original). Ca urmare, „dâra șarpelui uman este peste tot” (James, 1907, 64).

Argumentația poate fi expandată pentru a acoperi și categorizarea timpului istoric. Trecutul nu vine gata secționat. Nicio periodizare nu este naturală. „Dâra șarpelui uman”, pe care William James o reperează pretutindeni, este cu siguranță cu atât mai prezentă în organizarea trecutului istoric. Doar că în periodizarea timpului, mult mai proeminente sunt „dărele socio-politice” lăsate în urmă de acțiunea intereselor politice și a crezurilor culturale prevalente într-o anumită comunitate la un moment dat.

Schema formală înăuntrul căreia este introdusă desfășurarea substantivă a istoriei este eminentă determinată de acestea înainte de orice alte considerente.

Pentru Henry David Thoreau (1878, 106), „timpul nu este decât cursul de apă în care obișnuiesc să pescuiesc”. Spre deosebire de gânditorul american, istoricii nu se mulțumesc doar să arunce plasele lor intelectuale în râul istoriei, ci resimt nevoia de a-i controla curgerea, introducându-l în canale, modificându-i matca, sau chiar regularizându-l prin construcția de baraje. Fluxul natural, neîntrerupt al istoriei este amenajat prin munca regulatoare a istoricilor într-o succesiune artificială de ecluze, fiecare dintre acestea desemnând o „epocă” avându-și propriile particularități, denumire și localizare pe axa liniară a timpului istoric. Trusa de scule aflată la dispoziția istoricului conține o paletă largă de sisteme de periodizare, putând fractura linia continuă a trecutului în funcție de mai multe criterii. Periodizarea marxistă, pe baza modului de producție, este o manieră de partiționare a trecutului care continuă să aibă trecere în rândul istoricilor. O altă posibilitate este structurarea evenimentială a trecutului, punctele de cotitură ale istoriei cel mai adesea invocate fiind triada momentelor apocaliptice ale istoriei europene reprezentate de prăbușirea Imperiului roman (476 e.n.), căderea Constantinopolului (1453) și răsturnarea „l’Ancient Régime” prin Revoluția franceză (1789). Ce trebuie subliniat este că fiecare tipar de structurare a trecutului are o anumită „implicatură” (Grice, 1975, 43) semantico-ideologică. Niciun registru de categorizare a trecutului nu este neutru sau obiectiv, fiecare având propriul său bagaj ideologic, a cărui implicatură rezidă în grilele de interpretare a istoriei pe care le furnizează.

Conștiința societală a trecutului, cristalizată în memoria colectivă a unei colectivități, presupune un principiu organizator, o structură de periodizare a temporalității. În lipsa unei astfel de structuri organiza-

torice, trecutul apare în conștiință (individuală și colectivă) ca o masă amorfă. Sistemele de periodizare a trecutului sunt cele care îi conferă conștiinței istorice eșafodajul de care are nevoie pentru a reuși să dea sens trecutului. Ca mijloace de structurare a timpului istoric, sistemele de periodizare punctează momentele cheie, definitorii, a căror contribuție este decisivă la evoluția în decursul timpului a colectivității sociale.

Considerații metodologice: manualul școlar ca document social și „textbook research”

Unul dintre suporturile și vehiculele cele mai eficiente ale memoriei colective este reprezentat de manualele școlare de istorie națională. Manualele de istorie, ca „documente ale consensului” societal (Fitzgerald, 1979, 20), constituie expresia textuală a memoriei colective oficializate, administrate și perpetuate în cadrul comunității sociale. În calitate de document social în conținutul căruia se reflectă consensul valoric predominant al epocii în care a fost elaborat, manualul școlar poate fi înțeles ca fiind „urma [textuală] lăsată de un fapt [interpretativ]” (Chelcea, 2001, 476). Premisa epistemică de la care pornim rezidă în ideea că înțelegerea modului de partiționare a trecutului utilizat în manualele de istorie națională este o poartă privilegiată de acces către înțelegerea „topografiei” structurale a conștiinței istorice românești.

Manualele de istorie națională constituie un gen narativ care prezintă toate semnamentele unei „meta-povestiri” (Lyotard, 1993, 15). De regulă pătrunse adânc de spiritul naționalist, manualele școlare de istorie relatează o poveste grandioasă, pigmentată cu dramatism eroic, tragedii colective și izbânzi înălțătoare, a marșului națiunii prin vicisitudinile istoriei întru împlinirea destinului său prestabilit. Ca atare, nara-

țiunile națiunii și povestirea traseului în timp urmat de „sufletul românesc” înfruntat permanent de „teroaarea istoriei” (Eliade, 1984) pot fi introduse în categoria mitohistoriei. Însă aceste narațiuni istorice semi-ficționale, a căror funcție decisivă nu este atât reprezentarea obiectivă a trecutului cât mai ales crearea solidarității sociale și asigurarea loialității indivizilor față de „comunitatea terminală” a națiunii (Emerson, 1960, 96), trebuie livrate auditoriului într-o formă schematizată. Hayden White (1973, 7) numește această operațiune „emplotment”, prin care se referă la necesitatea de a introduce informația relatată într-o structură narativă, astfel încât aceasta să beneficieze de o stare inițială, o intrigă care să antreneze o desfășurare a acțiunii, și un deznodământ. Cel mai apropiat echivalent semantic pentru conceptul de „emplotment” pare a fi noțiunea de „regizare”; Lucian Boia (2011, 53), în schimb, preferă expresia „dramatizare”. În absența acestei schematizări, informația rămâne nestructurată și lipsită de relevanță emoțională, astfel încât scopul lor ultim, acela de a electriza sentimentele patriotice și loialitățile față de statul-națiune, rămâne neîndeplinit. Periodizarea istoriei este instrumentul prin care se realizează acest „emplotment” la nivelul meta-povestirii istoriei naționale. Introducând rupturi în continuitatea timpului istoric prin care sunt create „insule [omogene] de semnificație” istorică (Zerubavel, 1998, 318), periodizarea constituie scheletul structural al meta-narațiunii istorice românești înăuntrul căruia evenimente particulare capătă sens prin raportare la întreg. Identificarea principiilor constitutive acestor sisteme de referință temporală, în calitatea lor de surse de semnificare a evenimentelor trecutului, devine esențială pentru înțelegerea modului în care o comunitate socială își administrează propriul său trecut.

Studiul recurge la ceea ce în literatura metodologică s-a fixat sub denumirea de „textbook research”. Ca ramură a metodei

analizei de conținut aplicată pe cercetarea manualelor școlare, aceasta este tehnica prin care se realizează „inferențe valide și replicabile de la texte la contextele utilizării acestora” (Krippendorff, 2004, 18). Studiul de față realizează o „analiză verticală” (Pingel, 2010, 30), urmărind diacronic modul cum conștiința istorică românească a fost structurată și restructurată prin intermediul sistemelor de periodizare. Întrucât analiza cuprinde manuale de istorie școlară începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în preajma anului 2000, acest tip de analiză se apropie de abordarea numită „istorie serială” (Braudel, 1980a, 91), constând în investigarea unor serii consecutive de date privind același subiect cu scopul de a surprinde evoluția în „durata lungă” a fenomenului cercetat.

Balamalele romano-bizantine ale istoriei poporului român

Convenționalitatea inerentă a selecției „punctelor de sprijin” care alcătuiesc osatura temporală a istoriei face ca orice sistem de mapare a trecutului să fie posibil. În aceste condiții, nu trebuie să ne mire decizia lui August Treboniu Laurian (1853) de a plasa originea istoriei poporului român tocmai în 753 î.e.n., anul mitic al întemeierii Romei. În concepția corifeului Școlii Latiniste, istoria românilor se dizolvă în istoria Romei, astfel că cele două popoare, alături de istoriile aferente, se confundă până la identitate. Laurian elaborează o schemă triptică de clasificare a trecutului poporului român, fiecărei mari perioade dedicându-i câte un volum din cele trei care formează monumentală sa *Istoria Romanilor*: a) de la fundarea Romei până la căderea imperiului Roman de la apus (a. R. 1-1229); b) de la căderea imperiului Roman de la apus până la căderea Constantinopolului (a. R. 1229-2206); c) de la căderea Constantinopolului până în zilele noastre

(a. R. 2206-2600). Două sunt momentele capitale în istoria poporului român imaginată de Laurian: originea Romei (și implicit a poporului român) și prăbușirea Constantinopolului. Acestea două evenimente pivotale constituie ceea ce Thomas Cahill (1995) a numit „balamalele istoriei” (*the hinges of history*), sau, în cuvintele lui Kenneth L. Woodward (1998), „balamalele pe care se leagăna ușa istoriei”. Întregul sistem de cronologizare a fost recalibrat, anul 1 al istoriei poporului român devenind întemeierea Romei. Totuși, probabil pentru a nu dezorienta cititorul, trezit aruncat într-o cu totul nouă ordine temporală, Laurian indică în paralel cu cronologia romană (a. R., „anul Romei”) și cronologia creștină convențională (Xp., după semnul monogramei lui Isus Cristos). Însă cronologia creștină este introdusă doar ca instrument secundar de orientare, evenimentele din corpusul textual fiind date conform cronologiei romane. Astfel, de exemplu, Laurian plasează viața lui Mihai Viteazul între a. R. 2311-2354 (Xp. 1558-1601).

„Implicatura” ideologică a sistemului laurian de periodizare este evidentă: ambele momente definitorii ale istoriei poporului român sunt plasate în trecutul Romei, respectiv al Bizanțului, fapt ce semnifică fără niciun dubiu hermeneutic *latinitatea bizantină* a poporului român. Fixând cele două centre de greutate ale istoriei românilor în Roma și Constantinopol, Laurian a realizat o „transpunere la nivel istoric a dimensiunilor genetice și spirituale ale românilor” (Roșu, 2004, 121). Românitățile devine astfel produsul alchimiei istorice dintre romanitatea genetică și bizantinitatea spirituală. Elementul latinist rămâne totuși dominant, așa cum o arată restructurarea cronologică a istoriei. Pe lângă relieful romanității, efectul simbolic al cronologiei romane este acela de a evidenția *vechimea, continuitatea și nobilitatea originară* a poporului român, caracteristici care pot fi contrastate în raport cu popoarele migra-

toare care au ajuns să încercuiască „insula de latinitate” românească.

„Romanomania” (Kogălniceanu, 1982) [1843], atât de pregnantă în *Istoria Românilor* din 1853, devine serios subțiată în manualul *Elemente de istoria Românilor pentru clasele primare* (Laurian, 1870), a cărui ediție princeps din 1859 va cunoaște doisprezece noi ediții până în anul 1875 (Murgescu, 1999, 242). Două mutații majore față de discursul anterior anunță diluția latinismului radical: a) *abandonarea cronologiei romane* în favoarea mult mai convenționalei cronologii creștine, și b) *daco-centrismul geografic*, în sensul că epopeea poporului român nu mai este localizată geografic ca avându-și originea în Roma, ci teritoriul Daciei devine cadrul spațial de referință. Laurian (1870) scrie de fapt o istorie a Daciei care începe dinainte de venirea romanilor, trece prin diferite „stări” succesive („starea Daciei sub imperatoriilor Bizantini”; „starea Daciei sub domni independenți”; „starea Daciei după căderea Constantinopolului” etc.), încheindu-se cu starea Daciei sub domnia lui Carol I. Dimensiunea teritorială (dacică) ia locul dimensiunii etnice (romane) ca ax central al istoriei poporului român, însă această substituție nu afectează semnificativ temele constitutive ale națiunii române: vechimea și continuitatea istorică. Dimpotrivă, insistența asupra factorului teritorial pune în lumină imobilismul geografic al poporului român.

Spre deosebire de marea schemă a istoriei românești avansată de August Treboniu Laurian, manualul redactat de Nicolae Iorga (1910) reprezintă exact opusul. Fără a fi fundamentat pe vreun sistem general de structurare temporală a istoriei, principiul organizator al manualului lui Iorga este durata perioadei de domnie. Astfel, în loc să avem o serie limitată de mari epoci similare unor ample bazine de acumulare istorică, Iorga conceptualizează cursul istoriei ca o înlănțuire continuă de domnii mini-epocale. Esența istoriei românilor este re-

dusă la un șirag nominal. Contrastul nu putea fi mai mare față de idealul utopic nutrit de Fernand Braudel (1980b, 10) de a scrie o „istorie anonimă”, în care scena istoriei este evacuată de intenționalitatea indivizilor, iar reflectorul analitic se fixează în schimb asupra mecanismelor structurale cu bătaie lungă care acționează în culise. În antiteză cu „istoria fără oameni” (formula îi aparține lui Emmanuel Le Roy Ladurie) practică de Școala Analelor, unde procesele subterane și mișcările tectonice ale istoriei sunt privilegiate epistemic în detrimentul acțiunilor indivizilor, care sunt retrogradați la statutul de „insecte umane” (Burke, 1990, 41), narațiunea lui Iorga prezintă o istorie nominală, intens personalizată, în care toate evenimentele se desfășoară în umbra marilor protagoniști ai istoriei.

Naționalismul critic al istoriografiei interbelice

Profesionalizarea câmpului de producere a discursurilor istorice petrecută începând cu intrarea în secolul XX a presupus ieșirea din paradigma istorică utilizată de cărturarii Școlii Ardelene, ceea ce a coincis cu o infuzie de spirit critic în modul de raportare la trecutul istoric. Imperativele de ordin profesional trebuiau conciliate cu comandamentele naționaliste. Istoriografia interbelică românească a încercat acest dificil compromis, după cum indică și N. A. Constantinescu (1928, 3): „Sarcina de a întreține neconținut viu sentimentul conștiinței naționale, fără a știrbi adevărul și fără a cădea în banalitatea exaltării patriotice – nu e prea ușoară”. *Adevăr într-o naționalism*, acesta pare a fi sloganul istoriografiei interbelice. În ciuda dificultății de a armoniza aspirațiile epistemice înspre adevăr cu menținerea febrilității naționaliste, artizanii istoriografiei interbelice au reușit să găsească calea de mijloc între cele două.

Istoria critică, în mare măsură debarasată de încărcătura manifest naționalistă, este reflectată și în periodizarea operată de N. A. Constantinescu (1928) în *Istoria Românilor*. Trecutul românesc este prezentat ca o dramă în patru acte:

- 1) Partea I – din cele mai vechi timpuri până la 600 d. Chr.;
- 2) Partea II (600-1504), interval temporal bi-epocal, întrucât cuprinde: a) Epoca de întemeiere a neamului Românesc (600-1300) și b) Epoca de neatârnare (1300-1500);
- 3) Partea III (1504-1821) găzduiește o succesiune de alte patru epoci: a) Stabilirea suzeranității turcești; b) Epoca lui Mihai; c) Epoca lui Brâncoveanu; d) Epoca Fanarioților;
- 4) Partea IV (1821-1921), ultimul act al dramei istorice românești, se sfârșește cu a) Epoca Redeuștării (1821-1859), conceptualizată ca preludiu pentru b) Epoca Unirii (1859-1919).

Surprinzătoare este absența pragului 1600, anul unificării celor trei principate românești de către Mihai Viteazul, din structura temporală a trecutului românesc. Momentul 1600, vertebra cardinală a istoriei românești în perspectiva naționalistă, este deliberat eliminată din succesiunea de momente simbolice transformate în borne temporale. Evitând capcanele „naționalismului retrospectiv” (Smith, 1998, 19) (i.e. tentația de a proiecta intenții, aspirații și idealuri naționaliste într-un trecut în care ideologia naționalismului nu apăruse încă pe scena ideilor politice), N. A. Constantinescu (1928) epurează „Cea dintâi Unire a tuturor Românilor” (163) de orice intenționalitate naționalistă: aceasta „nu putea să dureze”, în primul rând „fiindcă era o unire silită, din care lipsea unirea sufletească” (169). În interpretarea critică a lui Constantinescu, Mihai Viteazul a servit idealul național, dar „fără a-și da seama” (175), acest fapt datorându-se absenței conștiinței unității naționale în acel moment istoric.

În aceeași tradiție critică, de-naționalizantă, se înscrie și manualul redactat de R. David (1937). În plus față de maniera de periodizare folosită de Constantinescu, R. David introduce un capitol suplimentar, istoria românilor fiind conceptualizată ca desfășurându-se într-o înlănțuire de cinci epoci:

- 1) Epoca formării poporului român (513 î.Hr. [expediția lui Darius I împotriva sciților]-1241 d.Hr. [sfârșitul domniei lui Ioan Asan al II-lea]);
- 2) Epoca formării statelor române (1241-1386 [începutul domniei lui Mircea cel Bătrân]);
- 3) Poporul și statele române în epoca creșterii puterii turcești (1386-1711 [fuga lui Dimitrie Cantemir, care semnalează începutul epocii Fanarioților]);
- 4) Poporul și statele române în epoca descreșterii puterii turcești (1711-1856 [Pacea de la Paris]);
- 5) Epoca unirii, independenței și întregirii (1856-1930).

Din nou, momentul 1600 este absent din schema istoriei poporului român. Nu mai puțin curioasă este selectarea anului 1856, anul Păcii de la Paris care „înseamnă sfârșitul influenței rusești” (David, 1937, 143), și nu a anului 1859, anul Unirii Moldovei și Țării Românești, ca debut al perioadei contemporane. Structura trecutului românesc elaborată de David poate fi denumită ca tipul de *periodizare relațională*, întrucât istoria poporului român este înțeleasă în relație aproape exclusivă cu Imperiul Otoman. Axa centrală a istoriei este creșterea și descreșterea Curții Otomane, trecutul românesc fiind înțeles ca orbitând în jurul destinului Porții. Istoria românilor este reprezentată ca funcție a *corso e ricorsi* a Imperiului Otoman. Totodată, niciunul dintre momentele cheie ale istoriei românilor nu face vreo referire la istoria Transilvaniei. Ancorarea acesteia în sfera Regatului Ungariei și a Imperiului Habsburgic, îngreunând integrarea într-o schemă unitară a istoriei românilor, a

favorizat minimalizarea ponderii acordată teritoriului transilvan în istoria generală a românilor. Excluderea Ardealului a devenit norma istoriografiei naționale românești. După cum se va vedea în continuare, discursul istoriografic vehiculat în manualele școlare prezintă ceea ce poate fi numită o *viziune regățeană* asupra istoriei românilor, istoria Transilvaniei ocupând un loc minimal în economia simbolică a trecutului românesc.

Modul de raportare la acțiunea lui Mihai Viteazul poate fi luată ca un barometru al naționalismului istoriografic. Din acest punct de vedere, periodizarea lui N. A. Constantinescu denotă minimumul de naționalism în conceptualizarea istoriei poporului român, din două motive: în primul rând, pentru că evacuează sensul intrinsec național al „Cuceririi Ardealului și Moldovei” (Constantinescu, 1928, 163), și în al doilea rând, prin faptul că momentul 1600 nu face parte din armătura structurală a cronologiei trecutului românesc. Deși majoritatea manualelor școlare de istorie publicate în perioada dintre cele două mari războaie împărtășesc calitatea de a fi critice cu privire la sensul național al unirii de la 1600, cu excepția lui Constantinescu (1928) și David (1937), toate celelalte alocă un statut pivotal anului 1600 în structurarea periodică a istoriei românilor.

Modulând trecutul conform unei partituri similare structural cu cea a lui David (1937), manualul semnat de colectivul alcătuit din M. Petrescu, Remus Ilie și I. Totoiu (1935, 4), precum și *Istoria românilor* a lui Remus Ilie (1936), recurg la o diviziune cvintuplă a trecutului românesc:

- 1) Perioada veche, „care începe cu primele știri privitoare la pământul românesc și merge până la 1300”;
- 2) Perioada formării și organizării Principatelor (1300-1400);
- 3) Perioada luptelor pentru apărarea granițelor dunărene (1400-1600);
- 4) Perioada decadenței politice (1600-1821);

5) Perioada luptelor de libertate și unitate (1821-1919).

Pragul simbolic reprezentat de anul 1600 își face apariția ca moment de fractură al istoriei românilor, marcând climatul eroismului românesc și totodată începutul decadenței politice pe măsură ce statele române intră din ce în ce mai adânc în zodia dominației otomane, a cărei maximă expresia va fi în ceea ce R. David (1937) a numit „Culmea asupririi turcești: Epoca Fanarioților”. Din nou, ponderea Transilvaniei este neglijabilă: viziunea regățeană este cu atât mai pregnantă cu cât la sfârșitul manualului este atașat inventarul „Domnii Țărilor Române” (Petrescu et al. 1935, 393-400), în care sunt listați pe două coloane, în paralel și în ordine cronologică, toți conducătorii Țării Românești și ai Moldovei începând cu secolul al XIV-lea. Prin neinclusiunea domnilor ardeleni, autorii lasă să se înțeleagă că Transilvania nu face parte din „Țările Române”! Principalul criteriu de incluziune/excluziune pare a fi *etnia clasei conducătoare*. Criteriul teritorial, căruia i s-a conferit atât de multă semnificație în chestiunea disputată a continuității daco-romane după retragerea aureliană din 271 e.n., este detronat de criteriul etniei elitei politice. Istoria românilor devine astfel o istorie etno-politică. Istoria politică a Transilvaniei, atât de intim asociată de nomenclatura conducătorilor de etnie maghiară, a fost trecută în umbră. Însă nu se poate trece cu vederea faptul că acest criteriu nu este aplicat riguros: epoca fanariotă continuă să fie reliefată în majoritatea periodizărilor istoriei românilor ca un interval definitoriu, chiar dacă simbolizează o perioadă negativă în evoluția spre autonomie a poporului român. Respectarea cu strictețe a criteriului etniei elitei politice ar prescrie eludarea importanței epocii fanariote în devenirea poporului român, ceea ce nu se întâmplă în discursul istoriografic gravat în manualele școlare de istorie națională.

O altă caracteristică a discursului dezvoltat în manualele interbelice rezidă în eforturile de europenizare a istoriei românilor. Aproape toate manualele publicate în anii dintre războaie conțin o declarație de intenții programatice în care se insistă asupra necesității de a ieși din înțelegerea autarhică a istoriei românilor, concomitent cu integrarea acesteia în istoria universală. Încă din 1928, N. A. Constantinescu declara în introducerea sa la *Istoria Românilor* că a „recurs mai des la comparația cu faptele și datele din istoria popoarelor vecine” (Constantinescu, 1928, 3), și că, „spre deosebire de predecesorii mei, am căutat un alt criteriu de împărțire a materiei, în tendința ce am urmărit de a nu lăsa expunerea evenimentelor prea mult într-o izolare nefirească de istorie universală” (4). În aceeași tradiție integraționistă, Scarlat Lambrino, Gheorghe Lazăr și Virgiliu P. Arbore (1939, 3) pleacă de la premisa că „istoria poporului nostru nu s-a desfășurat în mod izolat; ea se împletește cu istoria popoarelor vecine țării noastre”. Consecința logică a integrării în istoria universală și a comparării cu istoria popoarelor vecine a constat în dezvoltarea unei conștiințe acute și desemnate a inferiorității, cel mai

intens prezentă în Prefața scrisă de D. D. Patrașcanu (1937) la *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a secundară* din care vom cita în extenso:

„Desigur istoria popoarelor apusene, în desfășurarea ei, ne prezintă figuri gigantice, culturi străvechi și evenimente mai formidabile decât le putem găsi în viforosul nostru trecut. [...] Chiar dacă avem în vedere veșmântul greu și somptuos, care îmbracă istoria popoarelor mari, încă nu trebuie să ne rușinăm de cămeșa săracă de pe trupul nostru. Căci, pentru noi, ea este adevărata cămeșă a fericitului” (Patrașcanu, 1937, iii).

Istoria românilor nu mai poate fi privită în propriul ei cadru de referință. Majoritatea manualelor interbelice elaborează pe marginea raportului național-universal, raport care de cele mai multe ori ia forma românesc-occidental. Periodizarea trecutului românesc este acum precedată de periodizarea istoriei universale, față de care istoria românilor capătă sens. Astfel, Scarlat Lambrino, Gheorghe Lazăr și Virgiliu P. Arbore (1939) prezintă următoarea schemă periodică a istoriei naționale în raport cu istoria universală, reprodusă și de Petre P. Panaitescu (1942):

Tabel 1: Periodizarea istoriei universale și a celei naționale

Epoca	Istoria universală	Istoria națională
Epoca antică	Mileniul IV î.Chr.–476 d.Chr.	512 î.Chr.–271 d.Chr.
Evul mediu	476–1250	271–1300
	1250–1453	1300–1600
Epoca modernă	1453–1789	1600–1821
Epoca contemporană	1789–până în vremea noastră	1821–până astăzi

Raportarea istoriei naționale la cea universală amplifică dimensiunea defazării sau chiar a retardului istoric acumulat de societatea și cultura românească. Spre deosebire de Patrașcanu (1942), care își asumă în mod fățiș inferioritatea poporului român, Lambrino et al. (1939, 4) recunosc implicit decalajul atunci când afirmă că „Istoria noastră nu s-a dezvoltat la fel cu istoria

popoarelor apusene, care a fixat epocile istoriei universale. Deși este alcătuită din aceleași elemente caracteristice celor patru epoce ale Apusului, desfășurarea evenimentelor istorice în ținutul ocupat de neamul nostru s-a petrecut într-un ritm cu totul deosebit”. Ritmul „cu totul deosebit” este formula eufemistică pe care autorii o găsesc pentru a descrie întârzierea cronică a

societății românești față de occident. Totuși, chiar dacă este unanim recunoscută superioritatea civilizației și istoriei occidentale, mândria patriotică răbufnește în câteva puseuri de orgoliu naționalist. În această cheie poate fi interpretată afirmația făcută de Lambrino et al. (1939, 3), care după ce admit implicit caracterul inferior al istoriei românești, susțin totuși că „deasemenea sunt epoci în istoria noastră, bunăoară aceea a lui Ștefan-cel-Mare, aceea a lui Mihai Viteazul și mai recent aceea a lui Ferdinand I-iu, care fac parte deadreptul din istoria universală”. Retardul istoric atât de acut prezent în conștiința națională românească nu putea fi minimalizat doar prin elevarea anumitor momente eroice ale trecutului românesc la nivelul istoriei occidentale. Un laitmotiv sacrificial, care să reliefeze victimizarea poporului român înspre binele Europei creștine oferea o explicație mult mai confortantă. Iar istoriografia românească a găsit raționalizarea justificativă: statele române și-au epuizat energiile creative în stăvilirea înaintării Islamului. Astfel, chiar dacă „n-a avut niciun plan, iar cucerirea ținuturilor românești [...] a fost determinată de o necesitate” (Petrescu et al., 1935, 217), „Mihai a luptat ca un erou pentru binele Europei creștine” (Constantinescu, 1928, 175). Starea obiectivă de înapoiere a societății românești a fost compensată simbolic prin mitul sacrificiului creștin în fața puhoiului otoman întru salvarea Europei (Boia, 2011, 255).

Conclusiv, discursul istoriografic din perioada interbelică etalează un naționalism critic, în care excesele interpretative și licențele naționaliste sunt drastic temperate. Coexistența unor multiple manuale școlare de istorie națională face ca discursul epocii să capete accente de *polyglossia*. În ciuda evantaiului destul de divers al discursurilor, există o serie de note comune. În primul rând, evidentă este europenizarea istoriei naționale românești prin integrarea acesteia în matca istoriei occidentale. Apoi, cu câ-

teva excepții (Constantinescu, 1928; David, 1937), toate celelalte manuale afișează o ambivalență față de momentul 1600 în istoria românilor: chiar dacă există un consens unanim asupra faptului că acțiunea unificatoare a lui Mihai Viteazul nu a fost motivată de idealuri naționale, „ci numai de interese politice” (Lambrino et al., 1939, 212), acest fapt nu îi împiedică pe autorii de manuale să investească retrospectiv anul 1600 ca punct cardinal al istoriei românilor. De asemenea, demnă de remarcat este tendința regățeană a istoriografiei naționale, i.e. scrierea unei istorii etno-politice a elitei conducătoare, ceea ce face ca istoria Transilvaniei să fie puternic marginalizată datorită faptului că a fost condusă de domni de origine etnică non-română.

Istorie prin decret: sovietizarea trecutului românesc

Preluarea puterii politice și guvernamentale de către Partidul Comunist din România (PCdR) în 1945 și ulterior abdicarea Regelui Mihai I în 1947 au însemnat o radicală schimbare de regim socio-politic. Imaginea trecutului, ca resursă simbolică de legitimare și contrafort ale ordinii consacrate, nu putea rămâne nealterată. Una dintre cele mai presante preocupări ale noului regim în procesul de consolidare a puterii a fost aceea de „colonizare a trecutului” (Rusu, 2011), posibilă prin impunerea unei noi grile de interpretare a istoriei poporului român care să ranforseze noul *status quo*. Colonizarea comunistă a istoriei a făcut ca întreaga osatură a trecutului să fie revertebrată. Noua armătură a istoriei deveneau principiile inexorabile ale „Marxism-Leninismului” (Roller, 1952, 1, majuscule în original), singurele „cu adevărat științifice”, capabile să redea istoria românească „așa cum s-a desfășurat realmente” (Roller, 1952, v).

Publicarea în 1947 a manualului unic coordonat de Mihail Roller simbolizează

expresia supremă a „istoriei prin decret” (*historiae ex fiat*), comandată la ordinele partidului, elaborată de membri ai partidului și ratificată de conducerea partidului. Dacă discursul interbelic conceptualizează istoria poporului român ca gravitând în jurul axei reprezentate de Imperiul Otoman, manualul lui Roller păstrează aceeași abordare relațională, însă substituie reperul central, care devine acum U.R.S.S. Chiar și numele manualului, *Istoria R.P.R.* (1952), indică reconfigurarea identității nominale a statului român după formula sovietică, denumirea consacrată a statului fiind redusă la o succesiune de litere (Boia, 2011, 123-

124). Acronimizarea identității nominale a statului român la R.P.R. relevă fără niciun echivoc adoptarea modelului sovietic.

Ideologia internaționalistă a comunismului timpuriu recomanda păstrarea ancorării în universalitate a istoriei provinciale a poporului român. Manualul lui Roller respectă acest dictat internaționalist, istoria națională fiind încastrată în ritmurile istoriei universale. În cel mai pur stil al materialismului dialectic, istoria societății omenesti este divizată în cinci orânduiri fundamentale, forța motrice care asigură propulsia dintr-o orânduire în alta fiind lupta de clasă.

Tabel 2: *Periodizarea marxistă a istoriei universale și a celei naționale*

Orânduirea socială	Istoria universală	Istoria națională
Orânduirea comunei primitive	–	Până în 106 e.n.
Orânduirea sclavagistă	Până în 476 e.n.	88 î.d.e.n.–271 e.n.
Orânduirea feudală	476–1789	271–1821
Orânduirea capitalistă	1789–1917	1821–23 august 1944
Orânduirea socialistă	1917–prezent	23 august 1944–prezent

Nicăieri infiltrațiile ideologice și comandamentele politice nu au fost mai evidente decât în imaginea rolleriană a trecutului. Istoria românilor este „trasă în schema” marxistă a succesiunii orânduirilor sociale. Deși nu este menționată explicit, prezentă numaidecât în filosofia marxistă a istoriei se află o a șasea orânduire terminală, *punctul terminus* al istoriei, orânduirea comunistă.

Două mențiuni merită reliefate: în primul rând, borna temporală care divide orânduirea capitalistă („regimul burghezomoșieresc”) de orânduirea socialistă („regimul de democrație populară”) este singura datată cu maximă precizie cronologică. Data de 23 august 1944, care marchează „eliberarea țării noastre de către glorioasa Armată Sovietică” (Roller, 1952, 11), este investită simbolic cu statutul de moment fondator al noii epoci istorice de construire a societății socialiste în R.P.R. „după exemplul și cu ajutorul” U.R.S.S. În al

doilea rând, evidentă este rejectarea sistemului creștin de cronologizare. Introducerea modalității de datare non-religioasă trebuie înțeleasă ca parte integrantă a politicii mult mai ample de ateizare a societății românești. Pentru prima dată în istoriografia românească, după cronologia romană promovată fără succes de August Treboniu Laurian (1853), își face apariția un sistem laic de cronologizare. Chiar dacă păstrează numerotația creștină, în care anul 1 își are obârșia în data tradițională (dar eronată) a nașterii lui Isus, semnificația religioasă a acestei date este eliminată, după cum reiese din pasajul următor:

„Astăzi se întrebuițează sistemul de a număra anii *înainte de era noastră* (î.d.e.n.) și după *era noastră* (e.n.). În mod convențional, *era noastră* începe cu al 31-lea an de domnie al împăratului roman August (dată considerată de unii ca an de naștere a lui Isus Hristos)” (Roller, 1952, 8).

Reinterpretarea semnificației anului 1 al istoriei ca al 31-lea an de domnie al împăratului August poate fi luată drept o „spălătură semantică” menită să elimine coloratura creștină din cronologia convențională.

Memoriae quo ante, status quo nunc: turnura naționalistă a comunismului matur

Ca stat satelit, aflat sub ocupație militară sovietică (trupele Armatei Roșii retrăgându-se în 1958), România manifesta o maximă sensibilitate față de evoluțiile politice de la Moscova. Schimbările din centrul politic moscovit erau ulterior modelate în periferia românească prin adoptarea de politici strâns corelate directivelor Kremlinului. Istoriografia nu face excepție. Transformată în armă de propagandă politică și aliniată frontului ideologic socialist, istoria a fost mobilizată, mai mult ca niciodată, ca sursă de legitimare și resursă simbolică pusă în slujba partidului devenit unic. Prefigurată în teoria lui J. V. Stalin a „socialismului într-o singură țară”, apoi din ce în ce mai manifestă în secvența de evenimente politice care s-au succedat în U.R.S.S. (moartea lui Stalin în 1953 urmată de vigurosul denunț post-mortem al cultului personalității de către N. Hrușciiov în 1956), schimbarea plăcii ideologiei sovietice de la internaționalism la naționalism s-a repercutat rapid și asupra politicii și istoriografiei românești. Ceea ce, calchiată nominal după reforma protestantă al cărui protagonist principal a fost Martin Luther, a fost numită „reforma comunistă” (Urban, 1979), a afectat inevitabil și modul de conceptualizare a trecutului. Două mutații majore sunt evidente în această reformă pe plan istoriografic: a) re-naționalizarea trecutului, epurat anterior de orice semnificații naționale în urma campaniei rolleriene; b) abandonarea progresivă a dogmei marxist-leniniste în periodizarea trecutului în

funcție de modul de producție și orânduirea socială.

Modificările suferite de structura și substanța istoriei românești nu au fost abrupte și nici radicale, deși efectul cumulativ al retușurilor s-a dovedit a fi unul destul de dramatic. Două etape pot fi distinse în prelungul proces de prefacere post-rolleriană a trecutului românesc. Într-o primă fază, deși factorul național a fost reintrodus timid în meta-narațiunea românească, periodizarea trecutului a rămas cea marxist-leninistă. Pe tot parcursul deceniului șase și chiar și la începutul celui de-al șaptelea, după cum atestă manualul semnat de Dumitru Almaș et al. (1966), precum și cel redactat de Florea Dragne et al. (1971), s-a menținut periodizarea întocmită de Roller, care poate fi considerată de extracție pur marxist-leninistă.

Într-o fază secundă, periodizarea trecutului s-a făcut conform unei scheme duble, utilizându-se în paralel două coduri nominale pentru desemnarea perioadelor: dogmatica formulă a orânduirilor primitivă-sclavagistă-feudală-capitalistă-socialistă, dar care este acum secondată de un sistem denominativ paralel: „epoca străveche și veche” acoperă orânduirile comunei primitive și sclavagistă, „epoca de trecere la feudalism”, „evul mediu” ca interval echivalent pentru orânduirea feudală, „epoca modernă” corespunzând orânduirii capitaliste, și „epoca contemporană” reprezentând orânduirea socialistă (Daicoviciu et al., 1972). Astfel, anul 1972 este decisiv în desprinderea de structurarea tipic marxistă a timpului istoric românesc și introducerea unui sistem „dublă mixt” de periodizare a trecutului, menținut până la prăbușirea regimului comunist. Tranziția va fi încheiată doar în ediția din 1991 (Daicoviciu et al., 1991), în care clasificarea standard marxistă pe bază de orânduire este complet eliminată, tot ceea ce rămâne fiind succesiunea epocilor veche-medie-modernă-contemporană.

În anii '80 se conturează noua logică național-comunistă de periodizare a trecutului românesc:

1. Istoria antică a României (sic!) (din cele mai vechi timpuri până în sec. VIII e. n.);
2. Istoria medie a României (sec. VIII–1821);
3. Istoria modernă a României (1821–1918);
 - 3.1. Perioada formării României moderne (1821–1878);
 - 3.2. Perioada făuririi statului național unitar (1878–1918);
4. Istoria contemporană a României (1918→);
 - 4.1. Perioada interbelică (1918–23 august 1944);
 - 4.2. Epoca socialismului (23 august 1944–prezent);
 - 4.2.1. Etapa revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă (23 august 1944–30 decembrie 1947);
 - 4.2.2. Etapa făuririi și consolidării bazei tehnicomateriale a socialismului (1948–1969);
 - 4.2.3. Etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării țării spre comunism (1969–prezent).

Structura periodică a trecutului românesc a fost, încă o dată, transpusă pe baze naționaliste, în timp ce istoria românilor a fost, încă o dată, reinjectată cu „duhul național”. Ca urmare, schema marxistă de periodizare bazată pe moduri de producție și orânduirile sociale aferente a fost substituită cu o structură periodică centrată pe evidențierea evenimentelor naționale, cum sunt revoluția de eliberare națională din 1821, independența națională obținută în 1878, sau crearea României Mari în 1918.

Contorsiunea naționalistă operată în cadrul regimului comunist a provocat o revalorizare masivă a factorului național din istoria, devenită bimilenară, a statului român. Recursul la naționalism în discursul istoriografic, după mai bine de un deceniu de propagandă inter- și chiar anti-naționalistă, reflectă capacitatea istoriei de a fi

folosită ca unealtă discursivă în fasonarea memoriei colective în acord cu imperati-vele politice ale zilei. Naționalismul a fost recuperat, radicalizat și reinstalat ca axă centrală a conștiinței istorice românești. Din acest motiv, putem vorbi despre „memoriae quo ante”, i.e. restituirea memoriei societale antesocialistă, profund marcată de ideologia naționalistă. În același timp, deplasarea înspre naționalism a fost calculată ca strategie politică de consolidare a unui regim afundat din ce în ce mai adânc în criză. Restârnirea fermentului naționalist și a sentimentelor patriotice (rămase încă nestinse de propaganda rolleriană) și amplificarea lor paroxistică a constituit o „terapie prin mit[o-istorie]” (Tomită, 2007, 12) ca rețetă ideologică de compensare a gravelor deficite economice. Reinventarea comunistă a soluției naționaliste a fost o manevră de legitimare politică, al cărei succes s-a datorat exploatării unor sensibilități colective larg răspândite în rândul populației. Însă, chiar dacă regimul totalitar a repus memoria antebelică în drepturi, scopul urmărit a fost ranforsarea ordinii socio-politice socialiste. Avem așadar restituirea memoriei în slujba fortificării regimului actual: *memoria quo ante, status quo nunc*.

Postcomunism istoriografic: inerție reziduală și restructurare

Colapsul regimului comunist prin revoluția română din 1989 urgenta reconceptualizarea trecutului. Totuși, ieșirea din comunism, atât la nivelul societății per ansamblu cât și la cel al reconceptualizării istoriografice, nu avea să fie rapidă. În anii imediat postrevoluționari, imaginea topografică a trecutului românesc a suferit modificări minimale. În pofida faptului că periodizarea marxist-leninistă, pe bază de orânduirii sociale, este eliminată complet, manualul lui Daicoviciu et al. (1991) este o

simplă reeditare a textului din 1987, cu cosmetizările de rigoare. Deși manualul este intitulat „Istoria *românilor* antică și medievală”, autorii oferă „periodizarea istoriei antice și medii a *României*” (1987, 4, subl. n.):

- 1) Epoca străveche – de la apariția omului pe aceste teritorii și până la formarea statului dac, sub conducerea lui Burebista;
- 2) Epoca veche (antică) – circa 80 î.e.n.–aprox. sec. VIII e.n.;
- 3) Epoca medie – sec. VIII e.n.–1821, Revoluția lui Tudor Vladimirescu fiind considerată uvertura epocii moderne în istoria patriei.

Dincolo de distanțările de vechea conceptualizare a trecutului, manualul lui Daicoviciu et al. (1991) rămâne, în esență, același manual din 1987, cu diferența că nu mai menționează o serie de expresii ritualice, adevărate clișee ale discursului comunist: „comuna primitivă”, „orânduire socială” etc. De exemplu, ceea ce în ediția 1987 este formulat „Epoca străveche: trăsăturile generale ale orânduirii comunei primitive” (1987, 12), în ediția din 1991 de-

vine „Epoca străveche: trăsăturile generale ale epocii străvechi” (1991, 8). Diferența de cele patru pagini (p. 12 vs. p. 8) rezultă dintr-o serie de epurări: eliminarea portretului lui Nicolae Ceaușescu de pe prima pagină (pagina de verso a portretului fiind lăsată imaculată pentru a nu perturba imaginea conducătorului), înlăturarea unei pagini întregi alcătuită din citate preluate din cuvântările președintelui, iar restul de o pagină fiind rezultatul cumulat al unor multiple eliminări punctuale. Cosmetizările superficiale aduse textului reflectă supraviețuirea discursului comunist în regimul postrevoluționar, reprezentând o axă a continuității istoriografiei comuniste care, încetul cu încetul, pe măsura îndepărtării temporale de vechiul regim, se va estompa.

Manualele succesoare, care spre deosebire de cel al lui Daicoviciu et al. (1991) au fost construite pe fundații noi, au preluat de la acesta sistemul „epocal-cronologic” de periodizare, acela de segmentare a timpului istoric în epoci generice (veche, modernă, contemporană). O variație a acestui sistem este avansată de Mihai Manea, Adrian Pascu și Bodgan Teodorescu (1993, 10):

Tabel 3: *Periodizare postcomunistă a istoriei (universale, continentale și naționale)*

Epoca	Planul		
	Universal	Continental	Național
Preistoria	4-3 mil. î.Hr.	1 mil. î.Hr.	1 mil. î.Hr.
Protoistoria	–	Mil. II î.Hr.	Mil. II î.Hr.
Antichitatea	3200/3000 î.Hr.	Sec. VIII î.Hr.	82 î.Hr. (statul dac sub Burebista)
Evul Mediu	Sec. III d.Hr.	476 d.Hr.	602 d.Hr. („când dispare granița dunăreană a Imperiului Roman Creștin”)
Epoca modernă	1492	1453	1600
Contemporaneitatea	1789	1789	1918

Aceeași schemă este reprodusă și de manualul semnat de Liviu Lazăr și Viorel Lupu (2000), cu diferența că din periodizarea acestora din urmă este extirpată „protoistoria”, care este asimilată intervalului preistoriei.

Planul de periodizare pe care l-am numit mai sus „sistemul epocal-cronologic”

dezvoltat pentru prima oară în perioada comunistă de Daicoviciu et al. (1972) supraviețuiește și după reforma introdusă de manualele alternative. Publicat în prima generație de manuale alternative, textul semnat de Burlec et al. (1997) păstrează același format de clasificare a timpului

istoric: epoca veche; epoca medievală; epoca modernă și contemporană. O altă variație, mai elaborată, este încercată de Vulpe et al. (1999, 8), care clasifică „duratele timpului istoric în spațiul românesc” pe întinderea săgeții timpului, de la „Preistorie” (600.000 î.H.–cca 500 î.H.), trecând prin „Antichitate” (cca 500 î.H.–271 d.H.), „Epoca migrațiilor” (271 d.H.–sec. IX), „Evul Mediu” (sec. IX–1821), „Epoca Modernă” (1821–1918), ajungând în cele din urmă în „Epoca Contemporană” (1918→). Acest tipar de periodizare își găsește adepți și în câmpul istoricilor care nu fac parte din clubul autorilor de manuale. În acest sens, Florin Constantiniu (2011) optează în lucrarea sa – neconvențional intitulată *O istorie sinceră a poporului român*, dar tradițională prin structură și substanță – pentru același șablon de partiționare: istorie veche; istorie medievală; istorie modernă; istorie contemporană.

Continuitatea sistemului epocal-cronologic de periodizare a trecutului românesc este acompaniată însă de o serie de modificări substanțiale, prezente în majoritatea manualelor postcomuniste. În primul rând, evidentă este recreștinarea timpului istoric, posibilă ulterior încetării „prigoanei ateiste” derulate de regimul comunist. Doar Daicoviciu et al. (1991), ca expresie reziduală a discursului comunist, mai folosește sistemul laic „i.e.n.” și „e.n.”. Fie că se recurge la formula „i.Chr.”, fie la cea de „i.Hr.” sau „i.H.”, istoria românilor este reinstalată pe coordonatele timpului religios. O a doua revenire vizează reluarea sintagmei „Istoria românilor” în detrimentul „Istoriei României” din titlurile manualelor școlare. Apoi, din nou cu excepția manualului lui Daicoviciu et al. (1991), care aparține structural perioadei comuniste chiar dacă temporal a fost publicat după prăbușirea regimului, numele autorilor textului reapar pe copertele manualelor. Nu în ultimul rând, semnificativă este importanța simbolică acordată celor două momente de

unitate națională, 1600, respectiv 1918. Prin marcarea temporală a momentelor unificatorii, fibra naționalistă este din nou întreșută în narațiunea istorică românească, devenind firul roșu care străbate epopeea colectivă a poporului român.

În jurul anului 2000, meta-structura istoriei românești pare să își fi terminat cariera. Manualele publicate după această dată fie nu mai conțin niciun sistem de clasificare periodică a istoriei, fie abandonează relatarea cronologică a evenimentelor în favoarea unei structurări tematice a materiei. Renunțarea la prezentarea teologică a istoriei, abandon evidențiat prin restructurarea non-cronologică a informației istorice, semnaleză delimitarea de o filosofie evoluționistă a istoriei, care prezenta contemporaneitatea ca încununarea inexorabilă a destinului istoric al „ființei naționale românești”. Ca atare, concentrația de naționalism prezentă în discursul istoric suferă o diluare considerabilă.

Concluzii: decuparea realității istorice la încheieturi?

Periodizarea este, într-adevăr, după cum punctează Jerry H. Bentley (1996, 749), una dintre cele mai delicate sarcini ale analizei istorice. Ceea ce nu i-a împiedicat pe aventurierii în realitatea consumată a trecutului să folosească periodizarea ca un instrument standard din trusa lor de scule intelectuale.

Multitudinea de modalități de sistematizare, ordonare și categorizare a istoriei arată că realitatea trecutului nu poate fi „decupată la încheieturi”, din simplul motiv că aceasta pur și simplu nu are o structură articulară care să marcheze punctele în care continuitatea temporală să fie despăcată. Spectrul întins de alternative ce stau la dispoziția istoricului relevă faptul că nu există, și nici nu poate exista, un sistem unic de organizare categorială a trecutului.

Însă această constatare nu schimbă faptul că recurgera la o formă sau alta de perio-dizare este o necesitate cognitivă. Un scurt moment autoreflexiv ilustrează din plin această necesitate: inclusiv analiza întreprinsă în rândurile de mai sus operează pe baza unei perio-dizării mai mult sau mai puțin explicite, compartimentând trecutul românesc în perioada naționalismului fundamentat pe ideea romanității poporului român etalat de Școala Latinistă, perioada naționalismului critic al istoriografiei interbelice, intervalul temporal ocupat de faza inter-, sau chiar anti-naționalistă a istoriografiei rolleriene, etapa naționalismului comunist, urmată, în fine, de perioada naționalismului revigorat al postcomunismului incipient, acesta din urmă pe cale de a tranzita înspre un post-naționalism contemporan.

Desigur, este inutil de insistat asupra multitudinii de lipsuri și limitări care afectează studiul de față. Suficient este de menționat că selecția eșantionului de manuale a fost realizată pe baza criteriului disponibilității și a accesului, în special în privința

manualelor vechi. Studiul nu este unul exhaustiv. Posibilitatea de consultare a tuturor manualelor publicate în istoria învățământului public românesc ar crea o imagine holistă, care probabil că ar reda o realitate ceva mai complexă decât este prezentată în analiza realizată. O posibilă dezvoltare a studiului ar beneficia de lărgirea eșantionului prin includerea mai multor manuale în baza de date investigată. În ciuda acestor limite inerente, concluzia studiului este ferm ancorată în datele disponibile, relevând faptul că modul de perio-dizare a istoriei oglindește fidel „spiritul timpului” (*Zeitgeist*) în general, și cu deosebire interesele clasei sociale aflate la cârma politică a societății. Ideea axială rezultantă în urma acestei analize indică faptul că schema de perio-dizare a trecutului, precum și selecția bornelor temporale investite ca momente de cotitură în istoria unei colectivități, sunt colorate de ceea ce Petru Iluț (2009, 197) numește „structurile mentale macrogrupale” prevalente în sistemul de credințe specific comunității respective.

Notă

¹ Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social

European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/76841, cu titlul „Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate”.

Bibliografie

- Almaș, D., Georgescu-Buzău, G. și Petric, A. (1966) *Istoria României. Manual pentru clasa a XI-a*. București: Didactică și Pedagogică.
- Bentley, J. H. (1996) Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History. *The American Historical Review*, 101, 3, 749-770.
- Boia, L. (2011) *Istoria și mit în conștiința românească* (ediția a III-a). București: Humanitas.
- Braudel, F. (1980a) Toward a Serial History. Seville and the Atlantic, 1504-1650, în *On History*, Chicago: University of Chicago Press, 91-104.
- Braudel, F. (1980b) The Situation of History in 1950. *On History*. Chicago: University of Chicago Press, 6-22.
- Burke, P. (1990) *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929-89*. Cambridge: Polity Press.
- Burlec, L., Lazăr, L. și Teodorescu, B. (1997) *Istoria românilor. Manual pentru clasa a IV-a*. București: All.
- Cahill, T. (1995) *How The Irish Saved Civilization (Hinges of History)*. New York: Doubleday.

- Chelcea, S. (2001) *Metodologia cercetării sociologice: Metode cantitative și calitative*. București: Economică.
- Constantinescu, N. A. (1928) *Istoria Românilor* (ediția a II-a). București: Cartea Românească.
- Constantiniu, F. (2011) *O istorie sinceră a poporului român* (ediția a IV-a). București: Univers Enciclopedic Gold.
- Daicovicu, C., Constantinescu, M., Pascu, Ș., Daicovicu, H. et al. (1972) *Istoria României. Manual pentru anul IV licee de cultură generală și de specialitate*. București: Didactică și Pedagogică.
- Daicovicu, C., Constantinescu, M., Pascu, Ș., Daicovicu, H. et al. (1979) *Istoria României. Manual pentru clasa a XII-a*. București: Didactică și Pedagogică.
- Daicovicu, H., Teodor, P. și Cîmpeanu, I. (1987) *Istoria românilor antică și medievală. Manual pentru clasa a VII-a*. București: Didactică și Pedagogică.
- Daicovicu, H., Teodor, P. și Cîmpeanu, I. (1991) *Istoria românilor antică și medievală. Manual pentru clasa a VII-a*. București: Didactică și Pedagogică.
- David, R. (1937) *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a secundară a școlilor cu limba de predare germană*. Sibiu: Honterus.
- Dragne, F., Ionescu, M. și Iordănescu, A. (1971) *Istoria României. Manual pentru clasa a VIII-a*. București: Didactică și Pedagogică.
- Eliade, M. (1984) „Teroarea istoriei” și destinul României. *Cuvântul Românesc*, anul 9, nr. 99, iulie 1984.
- Emerson, R. (1960) *From Empire to Nation: the Rise to Self-assertion of Asian and African Peoples*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engelhardt, I. (2002) *A Topography of Memory. Representations of the Holocaust at Dachau and Buchenwald in Comparison with Auschwitz, Yad Vashem and Washington, DC*. Bruxelles: Peter Lang.
- FitzGerald, F. (1979) *America Revised: History Schoolbooks in the Twentieth Century*. New York: Little Brown & Co.
- Gaddis, J. L. (2002) *The Landscape of History: How Historians Map the Past*. Oxford: Oxford University Press.
- Grice, H. P. (1975) Logic and conversation, în P. Cole și J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41-58.
- Grinin, L. E. (2007) Production Revolutions and Periodization of History: A Comparative and Theoretic-mathematical Approach. *Social Evolution & History*, 6, 2, 75-120.
- Halbwachs, M. (1992) The Legendary Topography of the Gospels in the Holy Land, în *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 191-235.
- Harnad, S. (2005) To Cognize Is To Categorize: Cognition Is Categorization, în H. Cohen și C. Lefebvre (Eds.), *Handbook of Categorization in Cognitive Science*. Amsterdam: Elsevier, 20-44.
- Howard, J. E. (1986) The New Historicism in Literary Studies. *English Literary Renaissance*, 16, 1, 13-43.
- Ilie, R. (1936) *Istoria românilor*. București: Cugetarea.
- Iluț, P. (2009) *Psihologie socială și socio-psihologie*. Iași: Polirom.
- Iorga, N. (1910) *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a și a VIII-a secundară* (ediția a II-a). Vălenii de Munte: Neamul Românesc.
- James, W. (1907) *Pragmatism. A New Name for Some Old Ways of Thinking*. New York: Longmans, Green and Co.
- Jonker, G. (1995) *The Topography of Remembrance: The Dead, Tradition and Collective Memory in Mesopotamia*. Leiden; New York; Köln: Brill.
- Kogălniceanu, M. (1982) Cuvânt introductiv la cursul de istoria națională, în 1848 *la Români. Istorie în date și mărturie*, București: Științifică și Enciclopedică, 212-224.
- Krippendorff, K. (2004) *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage Publications.
- Lambrino, S., Lazăr, G. și Arbore, V. P. (1939) *Istoria românilor pentru clasa VIII-a secundară*. București: Autorilor Asociați.
- Laurian, A. T. (1853) *Istoria Romanilor. Părțile I, II și III (3 volume)*. Iași.
- Laurian, A. T. (1870) *Elemente de Istoria Românilor pentru classile primare* (ediția a VIII-a). București: Libraria G. Ioanid & A. Spirescu.
- Lazăr, L. și Lupu, V. (2000) *Istoria românilor. Manual pentru clasa a VIII-a*. București: Teora.
- Lyotard, J.-F. (1993) *Condiția postmodernă*:

- raport asupra cunoașterii*. București: Babel.
- Manea, M., Pascu, A. și Teodorescu, B. (1993) *Istoria românilor: din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821. Manual pentru clasa a XI-a*. București: Didactică și Pedagogică.
- Murgescu, M.-L. (1999) *Între „bunul creștin” și „bravul român”. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*. Iași: A’92.
- Panaiteescu, P. P. (1942) *Istoria românilor pentru clasa VIII-a secundară* (ediția a VI-a). Craiova: Scrisul românesc S.A.
- Parsons, T. (1951) *The Social System*. London, UK: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Patrașcanu, D. D. (1937) *Istoria Românilor pentru clasa IV-a secundară*. București: Cultura românească.
- Petrescu, M., Ilie, R. și Totoiu, I. (1935) *Istoria românilor pentru clasa VIII-a secundară*. București: Cartea Românească.
- Pingel, F. (2010) *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision. 2nd revised and updated edition*. Paris and Braunschweig: Unesco and Georg Eckert Institute for International Textbook Research.
- Roller, M. (1952) *Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu* (ediția a II-a). București: Editura de stat didactică și pedagogică.
- Roșu, V.-T. (2004) *Istorie trăită la August Treboniu Laurian. Studiu de caz: Istoria Românilor (1862)*. *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 8, 119-123.
- Rusu, M. S. (2011) *The Colonization of the Past and the Construction of Mnemonic Order*. *Studia Universitatis Babes-Bolyai - Sociologia*, 46, 2, 39-57.
- Sellars, W. (1997) *Empiricism and the Philosophy of Mind*. Cambridge: Harvard University Press.
- Smith, A. D. (1998) *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. New York: Routledge.
- Thoreau, H. D. (1878) *Walden*. Boston: James R. Osgood and Company.
- Tomiță, A. (2007) *O istorie „glorioasă”. Dosarul protocronismului românesc*. București: Cartea Românească.
- Urban, G. R. (Ed.) (1979) *Communist Reformation: Nationalism, Internationalism and Change in the World Communist Movement*. New York: St. Martin’s Press.
- Vulpe, A., Păun, R. G., Băjenaru, R. și Grosu, I. (1999) *Istoria românilor VIII*. București: Sigma.
- Wertsch, J. V. (2004) *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, H. (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in 19th-century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
- Woodward, K. L. (1999) *2000 Years Of Jesus*. *Newsweek Magazine*, April 4.
- Zamfir, C. (2005) *Spre o paradigmă a gândirii sociologice*. Ediția a II-a. Iași: Polirom.
- Zerubavel, E. (1997) *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zerubavel, E. (1998) *Language and Memory: „Pre-Columbian” America and the Social Logic of Periodization*. *Social Research*, 65, 2, 315-330.

Primit la redacție: ianuarie, 2013